

BROEDVOGELINVENTARISATIE VAN HET CRM-RESERVAAT "HET BOSSCHE BROEK"

Guido Broekhoven

Omschrijving van het onderzochte gebied

a. Algemeen

De inventarisatie betreft het C.R.M.-reservaat "Het Bosschebroek", gelegen in de gemeente 's Hertogenbosch. Dit reservaat is 89 ha. groot en ligt ten zuiden van Den Bosch (top.kaart 1 : 50.000, no. 45 West).

Dit gebied vormt een onderdeel van het oorspronkelijk aaneengesloten gelijknamige poldergebied, dat globaal begrensd wordt door Den Bosch. Vught, St. Michielsgestel en Den Dungen. Het reservaat ligt in het noordwesten van de polder.

Al in 1940 werden plannen gemaakt voor een ruilverkaveling van het hele Bosschebroek om een betere waterbeheersing en een meer economische verdeling van de landbouwgronden te krijgen.

Enkele tientallen jaren later kregen deze plannen pas echt gestalte. Een ruilverkaveling is vanuit natuurwetenschappelijk oogpunt meestal niet gunstig. Verlaging van het grondwaterpeil, kanalisatie van waterlopen, verbetering van de infrastructuur, het weghalen van houtwallen, allemaal maatregelen ter verbetering van het gebied voor de landbouw, zijn veranderingen die kunnen leiden tot de achteruitgang of zelfs het verdwijnen van bepaalde dier- en plantesoorten in het betreffende gebied. Daarom is het jammer en enigszins vreemd, dat het noordelijke gedeelte van de polder, dat door de toen al geplande rijksweg van de rest van het gebied afgescheiden is, ook bij de ruilverkaveling is betrokken, voornamelijk om buiten dit gebied een betere waterbeheersing te krijgen (zie ook punt 1. b.).

Dit stuk heeft namelijk voor de landbouw de minste waarde, maar er lag wel al een natuurreservaat in.

Het reservaat wordt in twee stukken (noord en zuid) verdeeld door de al eerder genoemde rijksweg E 9. Deze rijksweg werd in de jaren '70 aangelegd. Deze ingreep had grote gevolgen voor het gebied. Het noordelijke gedeelte kwam min of meer geïsoleerd te liggen, omgeven door kunstmatige barrieres. Daarnaast verstoort de weg het mooie uitzicht vanuit Den Bosch naar het zuiden.

Het noordelijke stuk van het reservaat vormt een onderdeel van een laaggelegen weilandencomplex, dat begrensd wordt door de Bossche stadswallen (in het noorden), de Dommel (westen), de genoemde rijksweg E 9 (zuiden) en woonwijk "Zuid" en recreatiegebied "Zuiderplas" (oosten). Beide laatstgenoemde zijn na de oorlog in polder aangelegd). Dit deel van het natuurgebied bestaat uit grasland, waarvan in 1980 ongeveer 40% beweid werd, een kleine met riet en wilgen omzoomde plas, een rij populieren en een aantal stroken riet met wilgen (verlandesloten).

Het ten zuiden van de rijksweg gelegen stuk behoort eveneens bij een agrarisch gebied, dat afgewisseld wordt door enkel stukken bos (o.a. landgoed "de Pettelaar", het Sterrenbos). Dit gebied loopt globaal tot St. Michielsgestel. Hier bestaat het reservaat voor 60-70% uit grasland dat beweid wordt/kan worden, ca. 15% uit grasland dat altijd te nat is om er vee op te laten, een stuk moeras, overblijfsel van vroegere inundaties ca. 15% en de hoger gelegen Koestraat, aan beide

zijden begroeid met o.a. eiken en populieren.

b. Waterhuishouding

Het Bosschebroek is een onderdeel van de zgn. centrale slenk. Deze is komvormig en heeft haar diepste punt, 2,50 m boven N.A.P., bij Den Bosch. Twee hoofdrievieren, de Dommel en de Aa, komen hier samen. Het stroomgebied van deze rivieren omvat zuid- en oost Brabant.

Wanneer er in vroegere eeuwen veel water werd aangevoerd, kwam dit laagste gebied als eerste onder water te staan. Door deze (veelvuldige) inundaties ontstond een drassig, met veel waterlopen doorsneden gebied.

Door de aanleg van de Zuid-Willemsvaart (1821 - 1826) verdween de invloed van de Aa op het gebied.

Inundaties bleven echter aan de orde van de dag, omdat ieder afzonderlijk poldergebiedje probeerde het water te keren en er, zonder overleg en ten koste van andere polders, dijken werden aangelegd. Een gevolg hiervan was de aanwezigheid van wielen (na overstromingen overgebleven plassen).

Rond 1940 vond de ontwatering van het Bosschebroek, dat het water vanwege de lage ligging niet op andere polders kon afwentelen, plaats via de Dommel. 's Zomers was het waterpeil ongeveer 2,30 m + N.A.P., dat was maar 30 à 40 cm onder het maaiveld. In de winter was het gebied grotendeels geïnundeerd.

Tegenwoordig vindt de afwatering van het gehele gebied tussen Vught, St. Michielsgestel, Den Dungen en Den Bosch plaats bij de Vughterbrug (in het noordwesten van het Bosschebroek) op de Dommel. Hierdoor loopt al het water van dit gebied door het reservaat. Het huidige grondwaterpeil is vastgesteld op 2,05 à 2,10 + N.A.P. als zomerpeil en 2,15 à 2,20 + N.A.P. in de winter. Dit kan gezien worden als een soort compromis tussen landbouw en aanleg van de rijksweg enerzijds en natuurbeheer anderzijds.

c. Bodemopbouw

Er komen in het Bosschebroek drie bodemtypen voor.

Een bodemtype is een gemiddelde van meerdere bodemprofielen die een grote mate van overeenkomst vertonen.

Een bodemprofiel bestaat uit een aantal zgn. horizonten, lagen die onderling verschillen, terwijl de horizont ook weer is opgebouwd uit verschillende lagen.

De drie bodemtypen van het Bosschebroek zijn:

- 1 Beekeerdgronden: - laagje klei van 25 cm.
- ondergrond: uiterst humusarm, leemarm, matig fijn zand.
- 2 waardveengronden: - dunne humuslaag.
- humusarme klei en veen tot 0,8 à 1,2 m diepte.
- ondergrond: veen
- 3 moerige eerdgronden: - klei.
- veen tot op + 1 m diepte.
- ondergrond: zand.

d. Gebruik

Hoewel de verschillende bodemtypen in principe redelijk geschikt zijn voor akkerbouw, maakt het geringe hoogteverschil tussen maaiveld en grondwaterstand in de zomer (zie punt 1.b.) dat het gebied alleen gebruikt kan worden als grasland.

De weideperiode van het vee is echter kort omdat in het voorjaar door wateroverlast het gras pas laat begint te groeien en het gevaar bestaat dat het vee de zode kapot trapt. Omdat dit gevaar in de herfst weer terugkeert, moet het vee tijds uit de wei gehaald worden.

2. Broedvogelinventarisatie 1980

a. Werkwijze

De kwantitatieve inventarisatie is uitgevoerd volgens de zgn. karteringsmethode: bij elk bezoek werd op een kaart (schaal 1 : 5.000) aangegeven waar zich exemplaren bevonden van de verschillende vogelsoorten.

Tevens werden bepaalde gedragingen (zang, balte, alarmeren etc.) genoteerd.

Het hele reservaat is in totaal acht keer bezocht, verspreid over het broedseizoen. De excursies zijn op verschillende tijden van de dag geweest.

Hiernaast is er één nachtextcursie geweest.

Bij de uitwerking na het broedseizoen werd een broedgeval genoteerd als gedrag en/of aantal waarnemingen daar aanleiding toe gaven.

De maand mei was erg droog. In de overige maanden waren de weersomstandigheden niet extreem.

Ter vergelijking staan tussen haakjes de geschatte aantallen broedvogels van 1940. Hierbij moet worden opgemerkt dat deze aantallen betrekking hebben op een groter gebied.

b. Resultaten en bespreking

1. Wilde eend: 19 à 20 paar (+ 10 paar) Deze eendensoort heeft een zeer groot aanpassingsvermogen en kan dan ook vrijwel overal broedend worden aangetroffen, zelfs enkele kilometers van open water vandaan.

De toename, die ook op landelijk niveau geconstateerd wordt, kan een aantal oorzaken hebben:

- 1) eutrofiëring van het water door kunstmest;
- 2) verminderde jachtdruk of
- 3) afgenomen predatie.

Het is niet duidelijk welke van deze drie de meeste invloed heeft gehad in het Bosschebroek.

De soort is de talrijkste broedvogel van het reservaat.

2. Patrijs: 1 paar (2 à 3 paar)

3. Fazant: 3 paar

4. Waterhoen: 1 paar (2 paar)

5. Meerkoet: 6 paar (1 paar)

Ook deze soort gaat het voor de wind in Nederland. Eutrofiëring van het water, wintervoeding en zijn snelle gewenning aan water-recreatie spelen hierbij een rol. Aangezien de meerkoet in de broedtijd genoeg neemt met kleine wateroppervlakten, kan hij in het Bosschebroek goed terecht.

6. Kievit: 15 paar (min. 20 paar)

Oorspronkelijk leek het er na de oorlog op dat door het verdwijnen van de blauwgraslanden door toepassing van kunstmest de kievit een gevoelige slag zou krijgen. De kievit echter past zich goed aan en gaat steeds meer op akkerland broeden. Plaatselijke achteruitgang, zoals hier in het Bosschebroek, (gecompenseerd door vooruitgang in andere gebieden) kan echter wel verklaard worden door het eenzijdiger worden van de weilanden.

7. Watersnip: 9 à 10 paar (6 à 7 paar).

Een moeilijk te inventariseren soort die misschien iets te hoog geschat is. De watersnip wordt evenals de Kemphaan gerekend tot de kritische soorten. Dat hij het echter, in tegenstelling tot deze soort, zo goed doet in het Bosschebroek ligt misschien aan het feit dat de watersnip eerder genoeg neemt met kleine stukjes geschikt biotoop.

8. Grutto: 10 à 11 paar (min. 30 paar).

Het vervroegen van de maaidata in weilanden kon deze vogel nog wel opvangen door het vervroegen van het broedseizoen, echter de intensivering van het gebruik van de weilanden en het verlagen van de grondwaterpeil, zijn veranderingen die te snel voor de soort gaan. Bij deze inventarisatie bestond wel de indruk dat er ook buiten het reservaat nog een redelijk gruttobestand aanwezig was.

9. Houtduif: 3 paar.

10. Veldleeuwerik: 1 paar (1940: aanwezig).
Dit aantal valt een beetje tegen. Vooral het noordelijke deel lijkt zeer geschikt te zijn voor deze soort, die vooral openheid van het landschap als eis stelt.
Ondertelling van deze opvallend baltsende vogel lijkt niet waarschijnlijk.
11. Graspieper: 12 paar (1940: aanwezig).
Dat deze vogel vooral open polderland prefereert, blijkt wel uit het feit dat hij in het noordelijke deel met 9 paar veel beter vertegenwoordigd is dan in het zuidelijke deel.
12. Winterkoning: 2 paar.
13. Heggenus: 1 paar.
14. Roodborst: 1 paar.
15. Blauwborst: 1 paar.
Deze moeilijk te inventariseren soort (hij leeft verborgen en zingt slechts korte tijd) werd enkele malen, waaronder tijdens de nachtcursie, in een voor hem zeer geschikt biotoop waargenomen, namelijk in de moerassige ruigte in het zuidelijke gedeelte van het reservaat. Hoewel broeden niet met zekerheid is vastgesteld moet het toch wel waarschijnlijk worden geacht.
De soort is overigens voor het S.O.V.O.N.-project voor broedvogels niet vastgesteld in het betreffende blok.
16. Paapje: 1 paar.
17. Merel: 5 paar.
Alle broedgevallen werden in het zuiden geconstateerd.
18. Zanglijster: 1 paar.
19. Bosrietzanger: 5 paar
20. Kleine Karekiet: 2 paar.
Alle bosrietzangers en kleine karekieten werden in het noorden geconstateerd (in de stukken riet met wilgen aldaar).
21. Grasmus: 1 paar.
22. Tuinfluit: 1 paar.
23. Tjiftjaf: 3 paar.
24. Fitis: 7 paar
Alles fitissen werden in het zuiden aangetroffen.
25. Vlaamse Gaai: 1 paar.
26. Kneu: 1 paar.
27. Rietgors: 15 paar (1940: aanwezig).
Vooral het noordelijke gedeelte van het reservaat is een uitstekend biotoop voor de rietgors: riet, vochtige ruigten, moerassen enz. Hij is daar met 13 paar samen met de wilde eend de meest algemene broedvogel.

Enkele belangrijke afwezige soorten zijn:

1. Zomertaling: in 1940 met + 6 paar aanwezig In 1980 pleisterde in maart 1 paar in het noordelijke gedeelte. Waarnemingen van latere datum ontbreken zodat broeden kan worden uitgesloten. In de jaren '70 is de zomertaling in heel Nederland sterk in aantal achteruitgegaan. Oorzaken zijn o.a. verlaging van de grondwaterstand en intensivering van de landbouw. Voorwaarden voor het broeden van deze gevoelige soort zijn drassige weilanden met in de nabijheid ondiepe slootjes om te fourageren. Misschien is het Bosschebroek iets te droog of ontbreekt er de nodige rust.
2. Slobeend: in 1940 ± 1 paar. In 1980 pleisterde gedurende enige tijd een groepje slobeenden in het gebied. Tot broeden is het echter niet gekomen. Misschien heeft deze vogel iets meer open, stilstaand water nodig om tot broeden te komen. Vanwege deze biotoopeis was hij wellicht in 1940 ook al niet talrijk in het gebied.
3. Scholekster: broedt sinds 1947 in het Bosschebroek. In 1980 broedden minimaal 2 paren net buiten het reservaat.
4. Kemphaan: In 1940 waren er 30 à 35 aanwezig. Mede deze kemphanenstand maakte het Bosschebroek tot één van de Belangrijkste weidevogelgebieden van Zuid-Nederland. Tien jaar geleden nog kon men de kemphanen zien zitten op de paaltjes in de weilanden. Ook deze soort verdween echter evenals de zomertaling, geleidelijk als broedvogel uit het gebied. De oorzaken hiervan zijn waarschijnlijk dezelfde als bij deze eendensoort.
5. Gele kwikstaart: Voor de gele kwikstaart lijkt het gebied wel geschikt. Het is echter bekend dat deze soort vaker op het oog goede gebieden negeert. De oorzaak hiervan is onbekend en voor ons (nog) onzichtbaar. Porseleinhoen en Kwartelkoning zijn ook verdwenen sinds 1940. Voor zover bekend waren zij vroeger ook incidentele broedvogels.

c. Betrouwbaarheid

Bij het beschouwen van de aantallen broedparen moet men het volgende in de gaten houden:

1. Er is niet naar nesten gezocht; broeden werd geconcludeerd uit het enige malen waarnemen van een bepaalde soort op een plek (waarbij ook het gedrag werd betrokken).
2. Hieruit volgt dat we niet precies weten waar het nest lag; dit betekent dat sommige paren die wij genoteerd hebben net buiten het reservaat kunnen broeden. Dit geldt voornamelijk voor de Koestraat, die eigenlijk een onverbreekelijk geheel vormt met het landgoed "De Pettelaar" (kleine zangvogels). Er is hier echter wel zoveel mogelijk rekening mee gehouden.
3. Het aantal excursies leek ons voldoende om een goed beeld van de broedvogelbevolking te krijgen, echter hoe meer excursies, hoe beter de inventarisatie. Door tijdgebrek konden er niet meer bezoeken aan het reservaat worden gebracht.

3. Waardering van het gebied

De waarde van het reservaat kent drie kanten:

a. Visuele landschappelijke waarde

Vanuit het zuiden heeft men een mooi zicht op de stad Den Bosch, met de monumentale St. Janskathedraal nog steeds als blikvanger. Vanuit de stad heeft men een mooi uitzicht op de groene vlakte met daarachter het meer beboste zuidelijke deel. Het is duidelijk dat dit uitzicht er door de aanleg van de rijks-weg niet op vooruit is gegaan. Hiernaast vormt het zuidelijk deel in combinatie met landgoed "De Pettelaar" een mooi wandelgebied.

b. Botanische waarde

Door het voorkomen van verschillende zeldzame soorten, zoals de beschermde Zwanenbloem, heeft het reservaat ook plantkundig gezien betekenis.

c. Ornithologische waarde

Men kan om een bepaald weidevogelgebied te waarderen en met andere gebieden te vergelijken een bepaald puntensysteem toepassen. Dit systeem moet echter met de nodige terughoudendheid gebruikt worden omdat ten eerste alleen de steltlopers (+kwartelkoning) punten krijgen (eenden, gele kwikstaart, enz. niet), ten tweede de puntenwaardering per soort (zie onder) discutabel is en ten derde het gevaar bestaat dat een gebied alleen op basis van het aantal punten gewaardeerd wordt en andere aspecten verwaarloosd worden. De puntenverdeling van de Natuurwetenschappelijke Commissie is als volgt:

- kievit	:	1 punt	per broedpaar
- grutto	:	2 punten	" "
- tureluur	:	3 punten	" "
- kemphaan + watersnip	:	5 punten	" "
+ kluut	:		
- wulp	:	10 punten	" "
- kwartelkoning	:	15 punten	" "

De beste gebieden hebben meer dan 75 punten per 100 ha en/of 1 paar steltlopers per 2 ha (de "allerbeste": minstens 150 punten per 100 ha).

Nu het aantal punten van het Bosschebroek:

1. Kievit: 15 paar x 1 punt = 15 punt/89 ha = 16,9 pnt/100 ha.

2. Grutto: 10 à 11 x 2 = 20 à 22 punt/89 ha = 22,5 - 24,7 pnt/100 ha

3. Watersnip: 9 à 10 x 5 = 45 à 50 punt/89 ha = 50,6 - 56,2 pnt/100 ha

Totaal 90,0 à 97,8 pnt/100 ha.

Hieruit blijkt dat het gebied, vooral dankzij de bijdrage van de Watersnip, tot de beste weidevogelgebieden van Nederland behoort. Naast deze broedvogel-functie fungeert het reservaat 's zomers ook als fourageergebied voor Blauwe Reigers, die in de nabijheid (kasteel Maurick, Vught) een kolonie hebben.

Ook buiten de broedtijd biedt het terrein plaats aan vele vogels: in de zomer verzamelen er zich nogal eens enkel tientallen grutto's en in de winter verblijven er veelal Knobbelzwanen (+ 10), ganzen (deze laatsten tegenwoordig in kleine aantallen), Kuifeenden en Tafeleenden (op de Dommel).

4. Slot

In het verleden is er veel verloren gegaan in het Bosschebroek. Dat het gebied toch nog als een goed weidevogelgebied gekwalificeerd kan worden, neemt niet weg dat er geprobeerd moet worden iets terug te winnen. Met name Kempphaan en Zomertaling, soorten die het overal in Nederland moeilijk hebben, moeten weer een kans krijgen. Dat de grondwaterstand daar een belangrijke rol bij speelt, is in het voorafgaande verschillende malen ter sprake gekomen. Verhoging van de grondwaterstand, vooral in het voor de weidevogels belangrijke noordelijke deel van het reservaat is voor waarde om een soort als de Kempphaan terug te krijgen. Het compromis tussen landbouw en natuurbeheer (zie punt 1 b.) bleek voor deze soort onvoldoende.

Dit is echter moeilijk realiseerbaar. Er zouden beheersovereenkomsten met de boeren van de omliggende terreinen gesloten moeten worden, omdat een hoger grondwaterpeil de waarde van het terrein voor de boeren verlaagt en vaak alleen extensieve veeteelt mogelijk maakt.

Toepassing van de relatie nata zou dan ook over wogen moeten worden.

Adres: Barnsteenlaan 551, 3523 BC Utrecht